

Андрей Наков

За какво служи археологията?

Не съм запознат в подробности със спора, предизвикан от така наречената „реставрация“ на археологически обекти на архитектурното наследство по българските земи, тъй като отдавна живея в Западна Европа. Освен това последното ми посещение в родната ми страна беше през 2008 г., така че е възможно спомените ми и произтичащите от тях бележки да не са актуални. Честно казано, надявам се да е така, но се опасявам че не е, защото констатациите ми за състоянието на археологическото наследство в България и започналата дискусия по този въпрос не са от най-обнадеждаващите.

Напуснах България през 1959 г. едва 18-годишен и се върнах за кратко през 1993 г., тоест 34 години по-късно. Тъй като бях пребродил света, гледах тази страна с други очи, с други критерии. Първите ми впечатления бяха, че са настъпили големи урбанистични и социални промени. Бях удивен не толкова от деградацията на градския и извънградския ландшафт, колкото от деградацията на езика — това основно средство на културата, което е спойката на националната идентичност, на националното съзнание .

Споменавам това, тъй като този коментар не е чужд на дискусията за автентичността на предлаганите „реставрации“. И привеждам като доказателство смехотворния проект за „Българския Лувър“, този социално-културен динозавър от една отминала епоха, панаирджийска барака, който понастоящем ми изглежда напълно извън контекста на днешната култура в страната. Как може да се забрави, че идеята за Лувъра (в Париж), този храм на културата с универсалистски амбиции, рожба на френските енциклопедисти от XVIII век, този „университет на изкуството“, е привилегия на едно общество, чиито културен хоризонт е твърде далеч от настоящите социално-културни проблеми на България. Зад семантичната диверсия, спотаена зад тази демагогска фасада, се крие нещо повече от концептуална безпомощност, липса на автентична визия, ако ли не и отново обикновен параван за непристойни сделки.

Освен това бих искал да припомня, че при последните ми посещения между 2006 и 2008 г. видях , че редица паметници от византийската епоха, стенописи и църкви в София и другаде, в които понякога успях да проникна с големи усилия, са в тежко състояние на разруха. Когато се опитвах да насърча местните ръководители да предприемат реставрационни дейности или просто да спасят обекти, чиято нужда от спешни мерки ми се струваше очевидна, не срещях очакваното от мен разбиране. Туристическите и икономическите аргументи, на които се позовавах като последна възможност, също се сблъскваха с чисто недоумение, което често граничеше с пренебрежение. През 2006 и 2007 г. установих, че са извършени някои успешни реставрации на археологически обекти, но в доста случаи градският или локален контекст, в който се вписваха тези паметници, си оставаше, меко казано, окаяно „фолклорен“ ....

Деградацията на извънградския ландшафт също ме подтискаше, а в София наблюдавах с тъга занемарената градска архитектура от 30-те години на XX век. Сградите се рушаха и изглеждаше, че никой не им обръща внимание, никой не се грижи за опазването им.

Опасявам се, че тези архитектурни паметници скоро ще изчезнат и заедно с тях ще бъде заличен важен слой от социалната памет, за която сякаш никой не го е грижа. Общото ми впечатление беше, че миналото си остава откъснато от бъдещето и забулено в забрава. В това занемаряване виждах някакво себеотричане, ако не смущение. Долавях някаква цензура, родена от неосъзнатостта на общество, което не е в състояние да поеме отговорността за лутанията си, грешките си, с една дума — за болезнената сивота на миналото си. Тази обстановка на историческа амнезия създаде у мен впечатление за екзистенциална безпомощност, чиито социален аспект се проявяваше най-вече в областта на културата. Близкото минало ми се стори игнорирано, ако не и презирано, във всеки случай голяма част от населението избягваше да говори за него.

Днес става дума за нещо по-сериозно: издигането на фалшиви исторически паметници с единствената цел да се насърчи туристическа индустрия. Истинската грижа за културата — неотменима част на всяко археологическо начинание, достойно да носи това име — тайно се подменя с търговски интереси. Известно е, че в нашето общество на „масово потребление“ този вид туризъм, превърнат в инструмент от дегизирани като археолози търговци, е несъвместим с културата. Освен за тревогата по отношение на необратимостта на някои псевдореставрации, която е чувствително място на всяко начинание за археологически достоверна възстановка, преди всичко става въпрос за поставянето под съмнение на автентичността на културното наследство и това отива доста по-далеч от националните постулати на населението, обитаващо територията (в случая българския народ на територията на днешна България). Трябва да се заяви ясно и категорично: отвъд ограничената визия за „национална култура“, става дума чисто и просто за европейската култура в нейната цялост, тъй като това минало безспорно ѝ принадлежи. Тази гледна точка неминуемо надхвърля местния, тясно национален кръгзор. Ако днешна България иска да бъде активна страна в европейския проект, а не само да се ползва от финансовата щедрост на Европейския съюз, тя трябва не само да приеме, а да *се възползва* от европейската визия за общото културно наследство, което недвусмислено влиза в противоречие с псевдовъзстановките.

Въпросът за връзката на България с европейската култура засяга най-напред връзката с миналото ѝ, тоест със собствената ѝ културна идентичност. Можеш ли да разработваш културни проекти, тоест социални проекти за бъдещето, ако не си наясно със собственото си минало, със самосъзнанието си? Ето го препъникамъкът на въпроса, чиято видима страна е археологията, но в същината му отеква камбаната на историята. Припомням, че тази същина съдържа съзнанието за културна идентичност на нацията, идентичност, която е изградена в продължение на векове.

Днес сме изправени пред въпрос, който малко общественици се осмеляват да повдигнат, обаче той е от решаващо значение за страна, чиято културна идентичност се е утвърдила в борбата ѝ срещу Византия, за народ, който след разпада на високоразвито средновековно общество, е успял да устои на петвековно турско иго. През миналия век обаче тази идентичност понесе тежки удари и трудно устояваше на други трусове, които този път, според мен, бяха вътрешни. Време е да си дадем сметка, че от сто години насам всеки културен слой, който се създаваше, всеки художествен и/или интелектуален елит, който се осмеляваше плахо да подаде глава, беше системно елиминиран. По силата на някакъв неясен рефлекс първичният антиелитаризъм се бореше *in fine* срещу създаването на тази движеща

сила в областта на (националната) култура, която е неотменима арматура на идентичността. Ето как рефлексът на някакъв зле разбран антиелитаризъм прикрито се противопоставяше на взаимопроникването с чувството за национална автентичност, което би било здравословно и положително.

Това положение не ме изненадва откакто научих, че в България преподаването на изкуствознание се свежда само до часовете в Художествената академия, докато този предуниверситетски етап е преодолян преди век и половина в Западна Европа, в САЩ, както и в Русия, където първият институт по история на изкуството е създаден в Санкт-Петербург през 1912 г. До ден днешен в Софийския университет няма катедра по история на изкуството и не ми се струва, че скоро ще се появи. Предвид тази педагогическа и чисто културна липса се поставя изначалният въпрос: как можеш да започнеш диалог с общественост, с надеждата че е образована, след като не си ѝ предоставил основните критерии, за да участва в такъв дебат?

Нека се върнем към неадекватния проект за реставриране на Небет тепе, този обект е само върхът на един археологически айсберг, заплашващ да доведе до опустошения в България, което и предизвика моята реакция. Малкото, което можах да видя от разстояние (в интернет) и най-вече платформата на социално-културното противопоставяне, която се очерта вследствие този проект, показва, че става дума за някакъв археологически Дисниленд, чийто основен интерес безспорно е меркантилен, докато пораженията на археологическото наследство, което в този случай не е само българско, но и *европейско*, рискуват да бъдат непоправими. Неуважението към културата на миналото от страна на авторите на тази псевдоархеология е обезпокоително; то свидетелства за грубо незачитане на паметта на страната, на самата почтеност на археологическия подход, тоест, за да го кажем без заобикалки — на собствената културна традиция на страната (доколкото това понятие може да е ясно определено в днешна България).

Нещо повече: да уважаващ археологическото минало на страната си предполага истинско уважение към настоящето, към самия себе си. Това включва признаването на културите преди нас, като се започне от тракийската, палеовизантийската култура и нейните връзки с римокатолическата църква, благодарение на които съществуват Кирил и Методи — две имена, известни на всеки български ученик. Но колко от учениците са посетили гробовете на тези двама колоси на българската култура в катакомбите на църквата Сан Клементе в Рим и колко от тях знаят, че се намират там? Какво са почувствали в това място, пропито с хилядолетно историческо величие тези, които са имали възможността да посетят катакомбите на Сан Клементе? Колко от тях познават паметниците от епохата на Константин Велики и Византия в Солун?

Уважението към миналото на страната, грижата за археологическите паметници неизменно ни препраща към културната идентичност на нацията и в крайна сметка това е в основата на всеки археологически подход. Става дума за идентичността на дадена епоха, но и в не по-малка степен за настоящата идентичност; защото ако не си приел истинското, автентичното си минало, нямаш основа, върху която да градиш реални проекти за бъдещото. А къде са те в България?

Ето ни в същността на започналия дебат. Мястото на страната, тоест на нейната култура, на паметта ѝ, е някъде по средата между Западна Европа и гръцко-латинската цивилизация в Мала Азия — цивилизация, от която е произлязла християнската, нашата култура. Струва ми се, че България все още се колебае дали да даде истинска оценка на това и че продължава да бъде „изправена пред Европа“. Като се има предвид тази „ничия земя“ по отношение на културата, тоест идентичността, тази празнота, която е следствие от пораженията, причинени неотдавна от тоталитаризма, археологическият дебат дава добър повод за разширяване на дискусията и за изолиране на търговските аспекти — този опасен икономически мираж, който може да се превърне в отрова за културата. Предвид тази опасност, днес аз задавам един съществен за нас въпрос: какви са истинските стремежи по отношение на идентичността на страната и как определя тя културната визия за собствената си съдба, за бъдещето си? Този въпрос задължително включва уважението към миналото. Струва ми се, че дебатът за автентичността на археологическата памет на страната, реставрацията на археологическите обекти, дава прекрасен повод да поставим същевения въпрос за автентичността на културата, която започва с *активното* приемане на наследството. Днес повече от всякога, ако не и за първи път от края на Средновековието насам, това наследство безспорно принадлежи на Европа. Това е шанс за България и тя трябва да го използва добросъвестно, без колебание.

trad. *Ани Василева*